

SCRIABIN – POÈME DE L'EXTASE

“Il est l'heure de s'enivrer! Pour n'être pas les esclaves martyrisés du Temps, enivrez-vous; Enivrez-vous sans cesse! De vin, de poésie ou de vertu, à votre guise.”

Charles Baudelaire

Muziek en dichtkunst zijn al eeuwenlang nauw met elkaar verbonden. Gemeenschappelijke eigenschappen zoals metrum en ritme maken poëzie tot een dankbaar medium om op muziek te zetten. Bovendien delen de twee kunstvormen eenzelfde verlangen om de tijd – onvatbaar en abstract – in woorden en klanken te vatten.

Het grijpen van die tijd is onmiskenbaar aanwezig in de liedcyclus *Le temps l'horloge* van de Franse hedendaagse componist Henri Dutilleux (1916-2013). Zijn uiterst poëtische en beeldend muziek, vaak geïnspireerd door andere kunstvormen, herinnert aan het impressionisme van Claude Debussy (1862-1918). Die luidde met zijn *Prélude à l'après-midi d'un faune* een nieuw tijdperk in, één vol kleurrijke schakeringen. Ook de Russische componist Alexander Scriabin (1872-1915) was gefascineerd door licht en kleur. Zelf kon hij tonen zien en kleuren horen, en hij verlangde ernaar alle zintuiglijke prikkels te verenigen in zijn werk. In zijn esthetisch denken bekleedde de poëzie de hoogste plaats binnen de literatuur, en als opperste kunstuiting kwam muziek het dichtst bij de vereniging met het goddelijke. Over zijn symfonisch gedicht *Poème de l'Extase* zij hij tegen zijn vriend Ivan Lipaev: “Wanneer je naar *Ecstasy* luistert, kijk dan recht in het oog van de zon!”

De klok tikt

Henri Dutilleux nam graag zijn tijd om te componeren. Zijn meticuleuze manier van werken zorgde dan misschien voor een beperkte output, de kwaliteit en verfijndheid van zijn oeuvre zijn verbluffend. De emotionele geladenheid en directheid van zijn muziek leverden hem bovendien wereldwijde waardering op van het publiek én artiesten. Dutilleux wist zich als hedendaagse componist een eigen weg te banen, los van bepaalde ideologische muziekstromingen of dogma's uit de avant-gardemuziek van tijdgenoten als Pierre Boulez. Een eigen pad dat weliswaar voorttreedt uit de verwezenlijkingen van Debussy, Ravel en Roussel, daarvan getuigt onder andere zijn zorg voor instrumentale kleuren.

Een thema dat regelmatig lijkt terug te komen in Dutilleux' oeuvre is dat van de 'tijd'. Zoals in één van zijn laatste composities, de liedcyclus *Le temps l'horloge* voor sopraan en orkest. Het werk is een commissie van twee orkesten – het Orchestre National de France en Boston Symphony Orchestra – en het Japanse festival Saito Kinen Matsumoto. De eerste drie liederen gingen op 6 september 2007 in première tijdens het Saito Kinen Festival. Op 7 mei 2009 volgde dan de creatie van de volledige cyclus in het Parijse Théâtre des Champs Élysées. Telkens met sopraan Renée Fleming in de hoofdrol – Dutilleux droeg het werk aan haar op. De componist en zangeres ontmoetten elkaar in 2002 toevallig in een studio van Radio France, waar ze elk over hun toenmalige projecten kwamen vertellen. Dutilleux was meteen ingenomen door haar persoonlijkheid en stem, die hem inspireerden tot dit orkestwerk.

De liedcyclus bestaat uit vier liederen en één instrumentaal interludium, met als rode draad de aspecten 'tijd' en 'ruimte'. In *Le temps l'horloge*, op tekst van Jean Tardieu, staat de tijd gemeten door de klok lijnrecht tegenover de tijd die 'geruisloos voorbijgaat als een dief in de nacht'. Na een mysterieus *Le masque* volgt het melancholische *Le dernier poème*, op een gedicht van Robert Desnos, over een oneindig verlangen naar een afwezige minnaar. Een subtiele accordeon herinnert aan het Franse chanson. In het instrumentale interludium maken de celli de overgang van de droevige sfeer naar een opgewekter register. Het klavecimbel kondigt het montere slotlied *Enivrez-vous* aan, naar de verzen van Charles Baudelaire.

Een nieuw tijdperk

Eén van de meest populaire Franse kunstuitingen is ongetwijfeld die van het impressionisme. Als startpunt van deze stroming wordt vaak Debussy's *Prélude à l'après-midi d'un faune* aangeduid. Die compositie kwam er na een ontmoeting tussen Debussy en dichter Stéphane Mallarmé in 1890. Die laatste was onder de indruk van zijn liedbundel *Cinq poèmes de Baudelaire* en vroeg Debussy om een muzikale bijdrage voor een scenische versie van zijn gedicht *L'après-midi d'un faune*. Een volledige scenische uitvoering kwam er jammer genoeg nooit, maar Debussy componeerde wel een *Prélude à l'après-midi d'un faune*.

Een vroege concerttoelichting verduidelijkt het opzet van dit werk: "De muziek van deze *Prélude* is een zeer vrije illustratie van het mooie gedicht van Stéphane Mallarmé. Ze pretendeert geenszins een synthese ervan te brengen. Het gaat hem veeleer om de successieve decors waardoorheen zich de verlangens en dromen van de faun bewegen in de warmte van die namiddag. Moe van de onophoudelijke angstige vlucht van nimfen en naiaden, laat hij zich daarop verglijden in een dronkenmakende slaap, vol dromen die eindelijk worden gerealiseerd, dromen van volledige verovering temidden de universele natuur".

Debussy's *Prélude à l'après-midi d'un faune* ging in première op 22 december 1894 in de Société Nationale de Musique in Parijs, onder leiding van de Zwitserse dirigent Gustave Doret. Het werk duurt slechts een tiental minuten, maar veroorzaakte een ware ommekeer in de muziekgeschiedenis. Het introduceerde een nieuw muzikaal ideaal, dat met zijn subtiel geschakeerd en licht klankbeeld een groot contrast vormde met de gangbare – soms bombastische – romantische muziek. Tegen het einde van zijn leven bekende zelfs Maurice Ravel dat hij eigenlijk pas wist wat muziek was nadat hij *Prélude à l'après-midi d'un faune* had gehoord.

Mystieke kunst

Net als Debussy raakte Scriabin begeesterd door de poëzie van de symbolisten. Hun poëzie vormde voor hem, naast de filosofische werken van Nietzsche, Kant en theosofisten als Blavatsky, een belangrijke bron om zijn rol in de wereld beter te begrijpen. Scriabin zag zichzelf als een messias die de wereld zou veranderen met zijn muziek: "Het doel van muziek is openbaring." Zijn geboorte op kerstdag beschouwde hij als het ultieme teken van deze roeping.

Scriabins filosofische idealen blijken vooral in zijn laatste orkestwerken onlosmakelijk verbonden met zijn muziek. Ook het mysticisme inspireerde hem tot een nieuwe ordening van klanken, buiten de grenzen van de functionele tonaliteit. Talrijke modulaties, een chromatische schrijfwijze en het zogenaamde 'mystieke akkoord' – een dissonante zestonige reeks waaruit Scriabin de akkoorden en melodieën voor een compositie put – zijn hier het resultaat van. In het symfonisch gedicht *Poème de*

l'Extase weet Scriabin zo de harmonische spanning doorheen het hele werk op te bouwen tot het einde. Pas aan het slot komt de verlossing wanneer het enige consonante akkoord in het hele werk, gespeeld door het volledige orkest, weerklinkt.

Met de alternatieve benamingen voor zijn orkestwerken, bij voorkeur 'Poème', verwees Scriabin naar een buiten-muzikale inhoud waarin een filosofisch idee uit de doeken gedaan wordt. Voor *Poème de l'Extase* schreef Scriabin zelf het gedicht dat aan de basis van de muziek ligt. Aanvankelijk droeg het de titel *Poème Orgiaque*, maar later veranderde hij het naar de huidige naam. In een programmatekst lichtte Scriabin het werk zelf toe: "*Poème de l'Extase* is de Vreugde van Bevrijde Actie. Hoe sterker de hartslag van het leven en hoe haastiger de ritmes, des te duidelijker komt de Geest tot het besef dat zijn natuur samenvalt met die van de creativiteit. Wanneer de Geest het opperste hoogtepunt van zijn activiteit heeft bereikt en is weggetrokken van de omhelzingen van teleologie en relativiteit, wanneer het zijn substantie en bevrijde actieve energie volledig heeft uitgeput, zal de Tijd van Extase aanbreken."

Tijdgenoten

Het verschil tussen twee medestudenten kan bijna niet groter zijn: Scriabin en Rachmaninov studeerden samen aan het Conservatorium in Moskou, en zetten beide de traditie van virtuoze pianist-componisten verder. Maar waar Scriabin een uniek muzikaal universum creëerde, hield Rachmaninov vast aan de meer klassieke vormen. *Utyos* – beter bekend als *The Rock* – was zijn eerste grootschalige orkestwerk, voltooid net na zijn afstuderen. Rachmaninov duidde twee bronnen aan die hem inspireerden tot het symfonisch gedicht, waaronder het gelijknamige gedicht *The Rock* van Michail Lermontov. Later verwees hij naar het verhaal *Along The Way* van Anton Tsjechov, over de ontmoeting tussen een man en vrouw die schuilen voor een sneeuwstorm. Tijdens de nacht vertrouwt de man zijn verhaal toe aan de jonge vrouw, maar zodra de zon op is, zet de vrouw haar reis verder.

Rachmaninov speelde het symfonisch gedicht op een avond voor op de piano voor Tsjajkovski, die meteen viel voor de rijkdom aan kleuren en schakeringen in het werk. In zijn enthousiasme stelde hij voor het orkestwerk in zijn volgende Europese tournee te integreren. Dat laatste kwam er helaas niet van; Tsjajkovski overleed enkele maanden later.

Toelichting door Aurélie Walschaert

Brussels Philharmonic is een instelling van de Vlaamse Gemeenschap.

- www.brusselsphilharmonic.be
- facebook.com/brusselsphilharmonic
- twitter.com/brusselsphil
- youtube.com/brusselsphilharmonic
- [@brusselsphilharmonic](https://instagram.com/brusselsphilharmonic)